

K TERMÍNOM *proprializácia, deapelativizácia a transonymizácia*

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'282.2(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).230–236

Імріхова М. К терміном *proprializácia, deapelativizácia a transonymizácia*; кількість бібліографічних джерел – 31; мова словацька.

Anotácia. Autorka štúdie sa zameriava na niektoré základné jazykové pojmy (*proprializácia, apellativizácia, deproprializácia a deapelativizácia, onymizácia, deonymizácia, transonymizácia*) a predstavuje ich koncepcné obmedzenia. Východiskom je a) teória vlastného mena, podľa ktorej onymický obsah *propria* pozostáva z individuálnych príznakov informačno-encyklopedickej povahy a z *designácie*, b) definovanie *apelatív* a *proprií* ako substantívnych lexikálno-gramatických skupín, pričom za substantíva sa pokladajú aj pôvodom iné slovné druhy, ktoré prešli k substantívam. Pri overovaní definovania pojmov v jazykovede je potrebné zladíť terminológiu procesov v *apelatívnej a propriálnej oblasti jazyka*. Procesy, ktoré fungujú analogicky v oboch podsystémoch, nie je potrebné terminologicky odlišovať, ale na druhej strane je nevyhnutné najmä procesy s presahmi z jedného subsystému do druhého špecifikovať, o čo sa *onomastika* usiluje.

Termíny *onymizácia, deonymizácia, transonymizácia* sú v komplementárnom vzťahu, ak východiskom je transfer foriem a zároveň formálna zhoda oboch pólom *onomaziologickeho procesu*. Proces, pri ktorom dochádza k zmene formy motivujúceho *propria*, nie je prechod/presun *onyma* do inej úrovne, ale ide o slovotvorný proces v *onymickom systéme*. O *transonymizácii* na pozadí podobných lexikálnych javov sa uvažuje len v prípade presunu/transferu *propria* z jednej *onymickej triedy* do druhej bez zmeny formy, teda bez následných *derivatologických procesov*. Ak je motivantom formálne *derivovaného propria* iné *proprium*, možno hovoriť o (*trans*)*onymickej derivácii*. O *transonymizácii* treba hovoriť aj v prípade presunu *propria* na pomenovanie nového jedinečného javu v rámci jednej *onymickej podtriedy*, z jedného *jedineného objektu* na druhý. Ak existuje zreteľný vzťah a spoločná *onymická séma* medzi motivujúcim a motivovaným *propriom*, takýto jav v rámci *transonymizácie* pokladáme za *onymickú polysémiu*.

Slovenská *onomastická terminológia* je v procese komparácie a zladovania so slovenskou a medzinárodnou *onomastickou terminológiou*. Slovenská *onomastická teória* je ovplyvňovaná *internacionalizáciou*, ale udržiava si domácu a vžitú funkčnú ekvivalenciu, ktorú je však nevyhnutné konfrontovať a overovať, o čo sa tento príspevok snaží.

Kľúčové slová: *proprializácia, apellativizácia, deproprializácia, deapelativizácia, onymizácia, deonymizácia, transonymizácia*

Východiskové tézy *apelatívno-propriálnej oblasti*¹

Na základe protikladu všeobecnosti a jedinečnosti sa v jazykovede tradične vyčleňujú dve lexikálne kategórie mien – *apelatíva* a *propriá*. *Apelatíva* sú názvy neindividualizovaných osôb, zvierat, vecí a javov. *Propriá* sú mená individualizovaných, príp. jedinečných prvkov. V odbornej literatúre sa uvažuje aj o tretej, tzv. *prechodnej kategórii* medzi *apelatívami* a *propriami* [Beleckij 1972; Semjanová 1980], do ktorej patria skupinové *antroponymá, etnonymá* a *obyvateľské mená*. Na základe *sémantického protikladu príznakovosti a bezpríznakovosti* je *proprium* príznakovým členom *opozitnej dvojice*. *Príznakovosť* je daná jeho funkciou, ktorou sa zásadne líši od *apelatív*, a to *identifikačnou a diferenciačnou*. Chápanie i definovanie vlastných mien nie je v jazykovede jednotné. Najradikálnejšie je ich označenie na jednej strane ako značiek bez významu, keďže nič neznamenajú, na druhej strane sú *teórie*, podľa ktorých majú *propriá* oveľa väčší rozsah významu ako *apelatíva*. Najpodrobnejšie členenie vlastných mien podľa objektu, ktorý pomenávajú, uvádza M. Majtán [Majtán 1979, s. 153]. Východiskom je zrejme potreba formulácie dvojakého statusu vlastného mena tak, ako to navrhuje V. Blanár, keď „formuláciu dvojakého, lingvistického a *onomastického statusu vlastného mena* pokladá za základné metodologické východisko,

pretože z neho vyplýva dôležitý záver pre analýzu vlastných mien: popri čisto lingvistickom prístupe treba uplatňovať prístup, ktorý pomáha odhaliť aj špecificky *onomastické črty vlastného mena*, prejavujúce sa na všetkých úrovniach *jazykového systému* i na *grafickej stránke mena*“ [Blanár 1996a, s. 209]. V našich nasledujúcich rozboroch *definícií vychádzame z teórie vlastného mena* V. Blanára, podľa ktorej *onymický obsah propria* pozostáva z dvoch zložiek, a to „z *individuálnych príznakov informačno-encyklopedickej povahy* a z *designácie, hierarchického súboru onymicky relevantných príznakov* (na úrovni systému danej sústavy vlastných mien), ktoré sú spoločné celým triedam *onymických objektov*. Špecifický *onymický význam vlastného mena* nie je podmienený súčasným uplatnením *referenčného vzťahu*. Vzťah *vlastného mena* k jeho *denotátu* sa realizuje cez *onymický pojem stvorený v danej mennej sústave v onymickej designácii*“ [Blanár 1996a, s. 52]. Z uvedeného vyplýva, že pod *individuálnymi onymickými príznakmi*, ktorými je *konštituovaná vlastná onymická sémantika (designácia)*, sa rozumie *pragmaticko-metaznaková informácia*, teda *príznačky informujúce o tom, ako nakladajú používatelia jazyka so znakom*. *Príznačky* sa vyznačujú *rozlíčením stupňom abstrakcie*. Najvyššie stoja *kategoriálne, resp. klasifikačné príznaky*, ktoré pre svoj *abstraktný, a teda gramatický ráz* patria viac do *onomaziologickej zložky formovej časti* a tvoria *onomaziologickú bázu*. Sú to *príznačky ako substancia, osoba, vec, vzťah, vlast-*

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0058/20 Teória a terminologický systém slovenskej *onomastiky*.

nost'. Pokiaľ ide o príznaky pomenovania samostatne existujúcej veci (substancie), propriá a apelatíva sa v mnohom zhodujú a sčasti odlišujú. Nižšiu abstrakciu predstavujú označenia rodového pojmu, tzv. identifikačné čiže kategoriálnosémantické príznaky, ktoré sa prejavujú ako spoločný sémantický prienik, vlastnosť spoločná všetkým významom daného slova. Na nižšej rovine abstrakcie stoja špecifikačné (konkrétnelexikálne, diferencijálne, individuálne) príznaky [Horecký, Buzássyová, Bosák 1989]. Súbor príznakov, ktorými sa od seba apelatíva a propriá odlišujú, predstavujú špecifické onymické príznaky konštituujuce vlastnú onymickú sémantiku. Ide o generické a diferencné príznaky, ktoré vymedzujú proprium ako prvok triedy daného onymického podsystemu. Presnejšie, generické príznaky ho zaradia do daného podsystemu vlastných mien (toponymum, antroponymum, chrématonymum) a diferencné príznaky ho identifikujú ako prvok tohto podsystemu. Nateraz stále platí, že nie je zhoda v tom, ako jednoznačne vymedziť príslušné generické a diferencné príznaky obsahového modelu proprií.

Východiská k terminologickému problému.

Príspevok vychádza z tézy, že vo vede je potrebné overovanie základných teorém vrátane definovania termínov, preto sa vraciame k trom základným onomastickým termínom, ktoré budeme ilustrovať na chrématonymickej triede logoným².

Pri definovaní základných termínov proprializácia a apelativizácia vychádzame z definovania propria a apelatíva. V slovenskej jazykovede (a nielen v nej) sa termíny apelatívum a proprium používajú na označenie substantívnych lexikálno-gramatických skupín, pričom za substantíva sa pokladajú aj pôvodom iné slovné druhy, ktoré prešli k substantívam; „každá jazyková forma používaná v platnosti vlastného mena získava povahu substantíva, t. j. zaraďuje sa do istej paradigmy“ [Blanár 2005, s. 22]. Za konverzné substantíva pokladáme len tie, ktoré sú výsledkom trvalej substantivizácie (teda nie príležitostnej, prechodnej, a rovnako ani syntaktické substantíva). Proprializácia je onomaziologický proces prechodu lexémy do kategórie proprií³ bez zmeny slovotvornej štruktúry základového slova, pričom lexéma stráca spätosť s príslušným pojmom (desémantizácia), nadobúda identifikačnú/diferenciačnú funkciu a špecifický onymický zväzok s denotátom ako prvkom istého onymického systému či onymickej triedy, napr. *Lúčky*, *Nová Baňa*, *Sol* – názvy obcí, *Mladost* – kozmetika, *Litera* – vydavateľstvo, *Pecho*, *U Šustra* – logonýmá motivované priezviskom, *Pútnik* – cestovná kancelária atď. Proprializácia apelatív je transpozícia apelatív do kategórie proprií, pričom dochádza k eliminácii apelatívneho významu a aktivizácii propriálnej funkcie lexémy. Menej využívaný

termín deapelativizácia (vzťah apelatívum – proprium) je typ proprializácie, pretože sa (ako to vyplýva z termínu) vzťahuje len na prechod apelatív do kategórie proprií a nezahŕňa teda proprializáciu iných slovných druhov; proprializácia je pojem širší ako deapelativizácia a sú v inkluzívnom vzťahu; napríklad obec *Suché*, priezvisko *Milý* nevznikli deapelativizáciou, pretože motivantmi nie sú všeobecné podstatné mená. Vzhľadom na uvedené pokladáme za vhodnejší širší termín onymizácia (apelatív) oproti termínu proprializácia, ktorý sa vzťahuje len na substantíva.

Opačný proces ako proprializácia je deproprializácia. Je to strata propriálnosti a prenesenie vlastného mena na označenie pojmu (sémantizácia), pričom sa motivantom stávajú spravidla všeobecne známe vlastné podstatné mená, ktoré sa tak môžu stať východiskom pre všeobecne hodnotené/pomenované vlastnosti, deje, okolnosti, napr. *Judáš* (zradný apoštol) – *judáš* (zradca, pokrytec, falošný človek); *Bordeaux* [bordó] (franc. mesto, známe výrobou vína bordó) – *bordó* (adjektívum tmavočervený, vínočervený); *Ježiš a Mária* (postavy z kresťanských dejín) – *ježišmária/ježišmaria* (citoslovce vyjadrujúce strach, začudovanie, prekvapenie). Príklady ilustrujú, že pri deproprializácii strácajú propriálny/onymický status známe propriálne substantíva, pričom však výsledkom tohto procesu sú aj iné slovnodruhové kategórie, napr. adjektíva (*bordó*), interjekcie (*ježišmária*); preto je vhodnejšie nazývať tento proces širším termínom deonymizácia. Depropriálnosť nechápeme ako protipól deapelativnosti ani ako synonymum apelativizácie. O takomto dvojznačnom definovaní depropriálnosti píše R. Šrámek: „a) Proprium má svůj původ v jiném propriu – pak je depropriálnost protipólem deapelativnosti, pod níž se rozumí tvoření propriálních pojmenování z apelativ, a celý problém je pojímán spíše geneticky a názvotvorně. b) Prefix *de-* je chápán ve význam „zbavit něco něčeho“, takže depropriálnost pak znamená „zbavit proprium jeho propriálních vlastností“, tedy proprium apelativizovat“ [Šrámek 2003–2004, s. 504].

Apelativizáciu (v súlade s chápaním a definovaním propria a apelatíva) pokladáme za jeden z typov deproprializácie, presnejšie deonymizácie, za onomaziologický proces prechodu propria do kategórie apelatív (vzťah proprium – apelatívum). Apelativizácia môže byť priama alebo nepriama, odvodzovacia. Priama apelativizácia je založená na metaforickom a metonymickom prenášaní významu, napr. *Mohykán* (príslušník vyhynutého severoamerického indiánskeho kmeňa) – *mohykán* (posledný z nejakého spoločenstva), *Worcester* (anglické mesto) – *worcester* (korenistá prísada do omáčok), *Talian* (príslušník národa) – *talian* (človek, s ktorým sa nedá dohovoriť), *Goliáš* (obrovský filištínsky bojovník, ktorého premohol Dávid) – *goliáš* (veľký, silný človek), *Damask* (sýrske mesto) – *damask* (tkanina s lesklým vzorom); pri apelativizácii cudzích mien dochádza často k ich adaptácii, napr. *Maecenas* (rímsky boháč) – *mecenáš* (podporovateľ umenia a vied), *Don Quijot* (Cervantesov dobrodružný rytier) – *donkichot* (zapálený nadšenec, rojko, fantasta) atď.

Apelativizácia je typická pre pomenovania jednotiek a veličín podľa ich objaviteľov, napr. *newton*, *watt*,

² Logonýmá sú názvy firiem a obchodov, ktoré s príchodom podnikania a súkromného vlastníctva podnikov mohutne vznikali po r. 1990 [Horecký 1994, s. 78; Imrichová 1994, s. 79].

³ Termín proprium chápeme a vymedzujeme ako vlastné podstatné meno a apelatívum ako všeobecné podstatné meno v zhode napr. so Slovníkom jazykovedných termínov [Horecký, Rácová 1979, s. 183, 186].

kelvin, tesla, ampér, volt, weber, röntgen, pascal, skokov v krasokorčuľovaní, napr. *rittberger, axel, salchov* a pod.

Nepriama apelativizácia je založená na derivácii a je pomerne častá; pri cudzích vlastných menách býva sprievodným znakom adaptácia formy, napr. *Štúr – štúrovci, Luther – luteráni, Maďar – maďarón, Cutter* (americký knihovník) – *katerizácia* (určenie autorského znaku knižných jednotiek), *Werther* (hlavná postava Goetheho románu) – *wertherovstvo* (wertherovský chorobne sentimentálny charakter), *Ward* (americký zberateľ) – *wardit* (nerast zelenej farby), *Winchester* (výrobca strelnej zbrane) – *winchestrovka* (typ vojenskej strelnej zbrane), *Sodoma* (mesto zničené Bohom pre nemravný život obyvateľov) – *sodomita* (zvrhlík) atď. „Prechodným variantom medzi propriálnym a apelatívnym pomenovaním sú niekedy ustálené prirovnania, napr. *skúpy ako Škót – škót, starý ako Matuzalem – matuzalem, leží ako Lazar – lazar, múdry ako Einstein – einstein/[ajnštajn]* atď.“ [Ripka – Imrichová 2011, s. 146].

Analýza problematiky definovania depropriálizácie a transonymizácie.

Výsledkom depropriálizácie sú apelatíva (v zmysle chápania základných a východiskových termínov apelatívum – proprium), presnejšie deproprializačné apelatíva. Výsledkom depropriálizácie sú však aj iné slovné druhy než len všeobecné podstatné mená, napr. *Ježiš a Mária* (postavy z kresťanských dejín) – *ježišmária/ježišmaria* (citoslovce vyjadrujúce strach, začudovanie, prekvapenie), *Bordeaux* [bordó] (franc. mesto, známe výrobou vína bordó) – *bordó* (tmavočervený, vínovočervený); preto pokladáme za vhodnejší širší termín deonymizácia. K deproprializačným apelatívam sú v korelačnom vzťahu deproprializačné propriá, ktorými sa v onomastike pomenávajú propriá utvorené z iných/od iných proprií, t. j. transonymizáciou. Depropriálizácia proprií a transonymizácia sa pokladajú za synonymné termíny [Šrámek, 2003–2004; Valentová 2011; Garančovská 2010]. Depropriálizácia je strata propriálnosti (*de-* je lat. prefix označujúci opak niečoho), čo sa v prípade deproprializačných proprií v žiadnej etape takto vzniknutého propria nestáva. Tzv. deproprium sa totiž stále nachádza v onymickom priestore, v propriálnej sfére jazyka. „Namiesto termínu depropriálizácia je vhodnejšie hovoriť o repropriálizácii (/ reproprium) (*re-* lat. späť, nazad, znovu, zase) s významom opätovná, opakujúca sa, pokračujúca propriálizácia. Tento termín zreteľne vystihuje podstatu opätovného použitia a transferu propria ako motivanta na pomenovanie iného jedinečného denotátu“ síce v odlišnej onymickej triede, ale stále v propriálnom/ onymickom subsysteme [Imrichová 2002, s. 54]. Výsledkom depropriálizácie sú tak deproprializačné apelatíva a repropriá/transonymá.

Ako problémové sa javí: 1. chápanie transonymizácie (formálna stránka), 2. hranice transonymizácie v rámci onymického systému (onymický subsystem – onymický subsystem; onymická trieda – onymická trieda; jedinečný objekt onymickej triedy – jedinečný objekt onymickej triedy), 3. funkčnosť transonymizácie (homonymia/polysémia [metafora, metonymia]).

Pri vymedzení formálnych hraníc transonymizácie/transonym⁴ vychádzame z faktu, že transonymizácia je lingvistický jav kategoriálnej povahy; je to onomaziologický proces založený na prechode z jednej onymickej triedy do druhej (vzťah proprium – proprium), ktorého výsledkom je zmena onymickej designácie (obsahového modelu) a vznik homonymie: „... rovnozvukné mená označujúce denotáty z rozličných onymických tried sú v homonymnom vzťahu. Ich zaradenie do onymickej triedy umožňuje len kontext, v ktorom si uvedomujeme onymické príznaky daného systému/triedy proprií“ [Ripka – Imrichová 2011, s. 145]. Existencia homonymných názvov je dôsledkom transonymizácie, „ktorá je tradične chápaná ako vzťah proprium → proprium, tj. vznik propria na základe mezipropriálne fundujúceho vzťahu, napr. oikonymum *Praha* → chrématonymum „kino“ *Praha*“ [Karlík et al. 2002]. V prípade, že sa za transonymizáciu pokladajú aj derivované transonymá, nemožno pri takýchto transonymách uvažovať o homonymii pre odlišnosť formy (*Orava* -- *Oraving*). Podľa V. Blanára „o transonymizáciu ide vtedy, ak sa vlastné meno (onymum) patriace do jednej onymickej triedy začne uplatňovať ako pomenovanie onymického objektu prislúchajúceho do inej triedy, pričom sa zmení jeho designácia a dostáva sa s pôvodným označením do homonymného vzťahu“ [Blanár 1996b, s. 92; Blanár 1996a]. Transonymizácia je proces podobný ako propriálizácia, ktorá sa najprv chápala len ako funkčná transpozícia apelatíva do triedy proprií, preto je potrebné konfrontovať na pozadí súčasného chápania transpozície ako onomaziologickej kategórie propriálizáciu aj transonymizáciu⁵. Transpozícia je onomaziologická kategória, pričom substancie sú charakterizované na základe priameho alebo sprostredkovaného vzťahu k prvku tej istej alebo inej pojmovej kategórie [Dokulil 1962; Horecký 1971; Ološtiak 2010; Žigo 2008]. Ide o prehodnotenie už jestvujúceho pomenovaného javu. Slovnodruhovú konverziu je „prenos do inej pojmovej kategórie“ [Ripka – Imrichová 2011, s. 130], „odvodzovanie, pri ktorom sa nemení význam základového slova, ale odvodené slovo sa dostáva do inej slovnodruhovej kategórie“ [Horecký – Rácová, 1979, s. 133]. V triede apelatív k presunu do inej pojmovej kategórie (k transpozícii) dochádza pri zachovaní formy, napr. *hlavný* čašník (kvalitatívnosť) – *hlavný* priniesol účet (substančnosť); pri odvodzovaní dochádza k zmene pojmovej kategórie i formy, napr. *plávať* (dej) – *plavba* (spredmetnenie deja); *triedny* – *triednický* – *triednictvo*. Pri presune apelatíva do triedy proprií (propriálizácia) sa forma nemení (soľ – *Sol*, hokejka – *Hokejka*, pralinka – *Pralinka*), pričom dôležitú úlohu nielen v podsystéme logoným má sémantika motivujúceho apelatíva. Pri propriách, ktoré prešli aj derivatologickým procesom, už však o propriálizácii nehovoríme (prameň *Solanka*, logonymum *Pralinex*).

⁴ Ide o to, či napríklad typy logoným *Baťovka* (od Baťa), *Oraving* (od Orava), *Katrix* (od Katriňák) sú transonymá.

⁵ Transpozícia sa využíva v rozličných odboroch, stále však vo význame prenášanie, prenesenie z jednej oblasti do druhej; transponovanie: umelecká transpozícia motívov; hudobné prevedenie, prevádzanie skladby z jednej tóniny do druhej; transpozícia smerníc, zákonov, požiadaviek a pod.

Transonymizácia je presun propria z jednej onymickej triedy do druhej, výsledkom je transonymum, napr. *Baťa* (antroponymum) – *Baťa* (logonymum); *Orava* (toponymum) – *Orava* (logonymum). Logonymum *Orava* vzniklo transonymizáciou na základe onymického príznaku motivujúceho toponyma (známy, tvrdý, hrdý, krásny kraj = miestna príslušnosť). Ide o presun z jednej onymickej triedy do druhej bez zmeny formy, motivujúce proprium si silno uvedomujeme. V logonyme *Oraving* (forma referuje na niečo, čo je/funguje na Orave, má súvislosť s Oravou) sa využíva sémantický príznak miesta (toponymickosť) v onomaziologickej štruktúre propria, uvedomujeme si onymický význam motivujúceho propria, no logoforant *-ing* proprium napomáha zaradiť medzi chrématonymá; zaradenie do podtriedy logoným odhaľuje kontext, ale v prípade takto utvoreného názvu je prípona/onomaziologická báza dostatočným identifikátorom.

Tvary proprií, pri ktorých došlo aj k derivatologickému procesu a zmene formy, v súlade s chápaním lexikálnej transpozície a proprializácie ako podobnými onomaziologickými procesmi neoznačujeme ako transpozitá, pretože k zmene ich formy došlo derivatologickým procesom: *Ondrej Kovalský* (antroponymum) – *KOON* (logonymum), *Katriňák* (antroponymum) – *Katrix* (logonymum), podobne *Oravec*, *Baťovka*, *Oraving*. Možno hovoriť o (trans)onymickej derivácii, teda tvorení nového propria z už v jazyku existujúceho propria; ide o motivovanosť propriom, nie o presun z jednej triedy do druhej, pričom si onymickú sémantiku motivujúceho propria nemusíme uvedomovať.

Hranice transonymizácie v rámci onymického systému.

Onomaziologické procesy v apelatívnej a propriálnej lexike majú kategoriálnu povahu. Pri sémantickom odvodzovaní (bez zmeny formy) v apelatívnej lexike napriek odlišnosti archisémy nepomenúvame daný proces transapelativizáciou, ide o metonymický alebo metaforický spôsob pomenúvania, ktorého výsledkom je polysémia (*stráž* – dejovosť a substančnosť; rovnako pri derivácii apelatív zmenou formy (napr. sufixáciou, prefixáciou atď.) nepoužívame označenie tohto javu transapelativizáciou, hoci ide/môže ísť (rovnako, ako pri propriách) o presun z jednej pojmovej kategórie do druhej (*stráž*, *strážca*, *strážcovský*). V kategórii proprií ide o transonymizačný proces v prípade metonymického presunu propria z jednej onymickej podtriedy do druhej bez zmeny formy (*Stráž* – *Stráž*), pričom nejde o polysémiu, ale o onymickú homonymiu v zmysle Millovskej teórie značkovania, že „vlastné meno je značka bez významu, etiketa, ktorú v našej myšli spájame s predstavou objektu“ [Blanár 2008, s. 14]. Keďže pri transonymizácii je rozhodujúci prechod z jednej triedy vlastných mien do druhej, vyvstáva otázka, čo sú to onymické triedy. Na tomto mieste nebudeme sumarizovať rôzne klasifikácie onymického systému ani poukazovať na to, ako jednotliví onomastici označujú tú-ktorú skupinu vlastných mien. Keďže na tieto procesy poukazujeme a ilustrujeme ich triedou logoným, v nasledujúcom výklade opíšeme chápanie onymickej triedy na ich klasifikácii. Vzhľadom na to, že sa venujeme logonýmám, uvedieme naše terminologické vý-

chodiská členenia chrématonymického podsystému, do ktorého logonymá patria.

Chrématonymický onymický podsystém tvoria vlastné mená objektov, ktoré nie sú pevne fixované v krajine, sú výsledkom ľudskej činnosti, predmetmi materiálnej kultúry. Sú úzko späté s činnosťou človeka a najviac sa približujú apelatívam [Dvonč 1983; Harvalík 2017]. Z uvedeného vyplýva, že sú to produkty spoločenských, politických, kultúrnych, ekonomických a iných vzťahov, preto aj členenie a rozmanitosť chrématonymým je bohatšie; ich triedy a rady sú dynamické a neukončené. Možno ich rozdeliť do troch skupín, v rámci ktorých sa vyčleňujú konkrétne onymické triedy: 1) vlastné mená spoločenských javov a udalostí: chrononymá – mená časových úsekov, sviatkov; fale-ronymá – mená významenání, medailí, rádov; akcionymá – mená dejinných udalostí; aktionymá – mená diplomatických aktov; 2) vlastné mená inštitúcií a spoločností: ergonymá – mená inštitúcií, organizácií, ústavov, závodov, spolkov; logonymá – mená firiem a obchodov; eklézionymá – mená miest náboženských obradov (kostoly, kaplnky); 3) vlastné mená produktov spoločenskej činnosti: pragmatonymá – mená sériovo produkovaných výrobkov; ideonymá – mená javov duchovnej kultúry (literárnymá, muzikonymá); dokumentonymá – mená významných dokumentov [Žigo 2010; Harvalík 2008; Blanár 1962; Šrámek 2003; Valentová 2017; Bučko, Tkačova 2014]. Za transonymizáciu pokladáme prechod z jednej onymickej triedy do druhej, a to nielen v rámci onymických podsystémov (napr. z antroponymického do toponymického, z toponymického do chrématonymického), ale aj v rámci tried týchto podsystémov (napr. pragmatonymum → logonymum, ideonymum → logonymum), pretože po prechode z jednej onymickej triedy do druhej sa menia generické i diferencné onymické príznaky (výsledok ľudskej činnosti – materiálny alebo nemateriálny produkt, administratívna alebo uzuálna ustálenosť atď.).

Funkčnosť transonymizácie na príklade translogoným.

Pri transonymizácii je rozhodujúci prechod z jednej triedy proprií do druhej. Onymický systém tvoria tri základné podsystémy (antroponymický, toponymický a chrématonymický) a každý sa ďalej člení na onymické triedy a podtriedy. Otázna (a otvorená) je otázka hranice transonymizácie, teda či ide o transonymizáciu len pri prechode propria z jednej onymickej triedy do inej, alebo aj pri presune na iný jedinečný objekt v rámci triedy (chrématonymum – chrématonymum), resp. v rámci onymickej podtriedy (chrématonymum – logonymum). Otázne totiž je, či napríklad mená otca a po ňom pomenovaného syna *Ján Rovný* – *Ján Rovný* sú varianty antroponyma, alebo ide o transonymizáciu typu antroponymum – transantroponymum, keďže meno prechádza na iný subjekt. Podobne je otázne, či v prípade presunu mena/názvu *Edison* (meno) – *Edison* (elektromotáž) – *Edison* (predaj a servis elektrických spotrebičov) – *Edison* (internetový obchod) ide o transpozíciu – presun/transfer, translokáciu typu antroponymum – translogonymum – translogonymum – translogonymum, resp. logonymum – translogonymum. K presunom totiž dochádza aj v rámci podtried onymického systému a aj

v rámci jednej podtriedy, pričom možno hovoriť o variantoch transonyma, o ambivalencii, keďže oba názvy majú súčasne dvojakú platnosť. Podľa našich zistení rozhodujúci je fakt prenosu z jedinečného objektu na iný jedinečný objekt a onymická designácia i miera odlišnosti niektorých sémantických príznakov zreteľných a odkrývajúcich sa až v kontexte či v použití. V prípade logoným sú ich nositeľmi a významnými ukazovateľmi aj formálne prvky, tzv. logoformanty, napr. *-ing*, *-ex*, *-impex*, *-os* atď., ktoré sú produktívne nielen v slovenskom jazyku, ale v jazykoch celého stredoeurópskeho a postsocialistického bloku [Imrichová 2012].

Pri transonymizácii (translogonymizácii) úspešnosť kríženia relevantných sém závisí a) od aktuálneho kontextu, v ktorom sa vlastné meno vníma, b) od poznania (denotátu) primárneho propria percipientom, c) od relevantnosti sémy fundujúceho vlastného mena (musí ísť o prvotný, najvýraznejší sémantický príznak, ktorý si pri fundujúcom propriu väčšina percipientov uvedomuje a s čím ho spája), d) od relevantnosti vybranej sémy vzhľadom na logonymický objekt (činnosť a zameranie firmy).

Translogonymá sú vedome utváranou vrstvou mien a autori sa do názvu snažia v rôznej miere vkomponovať informácie vedúce k identifikácii zamerania/činnosti firmy, a tak s percipientom komunikovať; z tohto hľadiska uvažujeme o miere relevantnosti sémantického príznaku a na základe stupňa úspešnosti „kríženia“ relevantných diferenčných sémantických príznakov pri transonymizácii, ktorej výsledkom je logonymum, môžeme hovoriť o troch podobách transonymizácie (závisí od presupozíčných a inferenčných schopností adresáta): priama, sprostredkovaná a nepriama [Imrichová 2012].

Funkčnosť a komunikačná úspešnosť translogonyma nezávisí od toho, z ktorej onymickej triedy pochádza fundujúce proprium, ale od toho, či sa pri nominalizačnom akte využilo všeobecne známe proprium, ktorého archiséma je totožná s archisékou pomenúvaného onymického objektu (v rámci onymickej designácie „sa pracuje“ so sémantickým spektrom motivujúceho propria a pomenúvaného objektu). Ak si uvedomujeme sémantiku motivujúceho propria v motivovanom/transonymickom logonyme, ide o onymickú polysémiu. Pri priamej transonymizácii relevantná séma fundujúceho vlastného mena priamo súvisí s činnosťou a zameraním firmy; ide najmä o spoločný príznak vyjadrujúci činnosť oboch denotátov (zaoberal sa tým, aj my sa tým zaoberáme), napr. *Kleopatra*, *Amadeo*, *Goliáš*. O sprostredkovaný typ transonymizácie ide vtedy, keď relevantná séma fundujúceho propria súvisí so zameraním a činnosťou firmy nepriamo, vzhľadom na transonymum (logonymum a jeho identifikačno-informačnú a evokačnú funkciu) ide o menej relevantnú sému, ktorá vzhľadom na mieru informácie neobsahuje základnú informáciu, za ktorú pri logonymách pokladáme informáciu o činnosti firmy/obchodu, ale istý typ informácie súvisiacej s firmou/obchodom ako takým obsahuje, napr. *Balkán*. Nepriamy transonymizačný spôsob je založený na presune vlastného mena z istej onymickej triedy na logonymický objekt z pohľadu percipienta bez zjavných (vnútorných, sémantických) príčin a súvislostí. Zvolená relevantná séma nijako nesúvisí so zameraním firmy/obchodu a neobsahuje ani nijaké zjavné/vedľajšie informácie; ide najmä o

meno (priezvisko, prezývka či domácka podoba mena majiteľa)⁶: *Kuchár* – predaj automobilov priezvisko majiteľa, *Frelich* – obchod s racionálnou výživou; *Ibiza* – kvetinarstvo, symbolicko-konotačný príznak.

Záver. Pri overovaní definovania pojmov v jazykovede je potrebné zladit' terminológiu procesov v apelatívnej a propriálnej oblasti jazyka. Procesy, ktoré fungujú analogicky v oboch podsystemoch, nie je potrebné terminologicky odlišovať, ale na druhej strane je nevyhnutné najmä procesy s presahmi z jedného subsystemu do druhého špecifikovať, o čo sa onomastika usiluje. Hlavný rozdiel medzi apelatívnou a propriálnou oblasťou spočíva v ich používaní, teda v komunikačnej kompetencii každého jednotlivca. Kým pri apelatívach platí, že ide skôr o nevedomelý výber jazykových prostriedkov podľa aktuálnych potrieb hovoriaceho, pri propriách je zrejme, že hovoriaci musí mať isté vedomosti o onymických objektoch [Čermák 2001]. Pre obe oblasti sú typické rozdiely pri utváraní obsahu znakov. Pri apelatívach lexikálny význam zahŕňa okrem dištingtívnych príznakov aj typické (prototypové) príznaky, pri propriách sa uplatnenie referenčnej identifikácie viaže na poznanie onymickej triedy (genus proximus). Z uvedeneho vyplývajú základné rozdiely v definovaní procesov spojených s onymickou a neonymickou oblasťou. Úspešnosť a informačno-komunikačná sila transonyma nezávisí od toho, z ktorej onymickej triedy pochádza fundujúce proprium, ale či je všeobecne známe, resp. známe konkrétnemu percipientovi. Transonymizačný proces sme ilustrovali z hľadiska relevantnosti motivujúcej sémy pri tvorbe logoným, hoci pri opise jednotlivých transoným si autori všimajú spravidla to, do ktorej onymickej triedy motivujúci designátor prechádza. Pri translogonyme je rozhodujúca/prvotná/primárne vnímaná výrazná črta a relevantná séma fundujúceho, motivujúceho logonyma „vsadená“ do kontextu, v ktorom sa logonymum vyskytuje. Ak sa relevantné sémy (propria a transpropria) prekrývajú, transproprium má vysokú výpovednú a informačnú hodnotu.

Na základe uvedených argumentov a analýz môžeme formulovať nasledujúce závery:

1. Termíny onymizácia, deonymizácia, transonymizácia sú v komplementárnom vzťahu, ak východiskom je transfer foriem a zároveň formálna zhoda oboch pólů onomaziologického procesu. Proces, pri ktorom dochádza k zmene formy motivujúceho propria, nie je prechod/presun onyma do inej úrovne, ale ide o slovtvorný proces v onymickom systéme; rovnako by sme potom mohli nazvať aj proces prechodu apelatíva z jednej „skupiny“ apelatív do inej transapelativizáciou, napr. názov predmetu kameň → názov osoby kamenár.

2. O transonymizácii na pozadí podobných lexikálnych javov uvažujeme len v prípade presunu/transferu propria z jednej onymickej triedy do druhej bez zmeny formy, teda bez následných derivatologických procesov. Ak je motivantom formálne derivovaného propria iné proprium, možno hovoriť o (trans)onymickej derivácii.

⁶ Firemné názvy typu *Baťa*, *Jelínek* do tejto kategórie nepatria, pretože meno majiteľa je v tomto prípade už značkou tovaru. Je pravdepodobné, že niektoré ďalšie súčasné firmy nesúce meno zakladateľa a majiteľa sa stanú známymi svojou činnosťou natoľko, že sa stotožní meno so značkou.

3. O transonymizácii treba hovoriť aj v prípade presunu propria na pomenovanie nového jedinečného javu v rámci jednej onymickej podtriedy, z jedného jedinečného objektu na druhý.

4. Ak existuje zreteľný vzťah a spoločná onymická séma medzi motivujúcim a motivovaným propriom, takýto jav v rámci transonymizácie pokladáme za onymickú polysémiu.

Slovenská onomastická terminológia je v procese komparácie a zladovania so slovanskou a medzinárodnou onomastickou terminológiou. Slovenská

terminológia sa v súčasnosti spracúva v rámci terminologickej databázy Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra v Bratislave. Spracúvajú sa jednak taxonomické termíny, jednak tie, ktoré súvisia so stavom teórie. Slovenská onomastická teória je ovplyvňovaná internacionalizáciou, ale udržiava si domácu a vžitú funkčnú ekvivalenciu. Tú však treba overovať a konfrontovať jednoznačné vymedzenie pojmu definovaním v procese aktualizácie slovanskej a medzinárodnej onomastickej terminológie. A o to sme sa v tomto našom príspevku pokúsili.

References

1. Beleckiy A.A. (1972) *Leksikologiya i teoriya yazykoznanija (Onomastika)* [Lexicology and Theory of Linguistics (Onomastics)]. Kiev: Izd. Universiteta. 208 s. [in Russian].
2. Blanár V. [1962] K príprave súpisov slovanskej onomastickej terminológie. *Československý terminologický časopis*. Č. 1. S. 278–287 [in Slovak].
3. Blanár V. (1996a) *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda. 250 s. [in Slovak].
4. Blanár V. (1996b) Súvzťažnosť obsahovej a formálnej stránky onymického znaku. *Jazykovedný časopis*. R. 57. Č. 2. S. 89–100 [in Slovak].
5. Blanár V. (2005) Morfológické kategórie vlastných mien. *Jazykové kategórie v teórii a praxi*. Zborník statí. Bratislava: Univerzita Komenského. S. 21–52 [in Slovak].
6. Blanár V. (2008) *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Spisy SJS. R. 6, Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. 77 s. [in Slovak].
7. Buchko D.H., Tkachova N.V. (2014) *Slovník ukrajinskoi onomastichnoi terminologii* [Dictionary of Ukrainian Onomastic Terminology]. Kharkiv: Ranok-HT. 256 s. [in Ukrainian].
8. Čermák F. (2001) *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. Praha: Karolinum, 2001. 342 s. [in Czech].
9. Dokulil M. (1962) *Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov*. Praha [in Czech].
10. Dvoň L. (1983) Z terminologie onomastiky. *Kultúra slova*. R. 17. Č. 5. S. 172–178 [in Slovak].
11. Garančovská L. (2010) Transonymizácia chrématonym. *Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis. Humanitné vedy – lingvistika*. Eds. K. Krnová. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. S. 208–214 [in Slovak].
12. Harvalík M. (2008) K integračným tentencím v súčasnej onomastickej terminológii. *Jazyk a jeho proměny*. Eds. M. Čornejova, P. Kosek. Brno: Host. S. 45–53. [in Slovak].
13. Harvalík M. (2017) *Slovanská onomastická terminologie v mezinárodním kontextu. Slavonic terminology today*. Belgrade: Serbian Academy of sciences and arts. S. 267–276 [in Slovak].
14. Horecký J. (1971) *Slovenská lexikológia. I. Tvorenie slov*. Bratislava: SPN. 253 s. [in Slovak].
15. Horecký J., Buzássyová K., Bosák J. (1989) *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda. 436 s. [in Slovak].
16. Horecký J., Rácová A. (1979) *Slovník jazykovedných termínov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 208 s. [in Slovak].
17. Horecký J. (1994) Logonomastika ako onomastická disciplína. *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. Eds. E. Krošláková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. S. 78–79 [in Slovak].
18. Imrichová M. (1994) *Nové názvy obchodov v Prešove. Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. Eds. E. Krošláková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. S. 79–83 [in Slovak].
19. Imrichová M. (2002) *Logonymá v systéme slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita. 144 s. [in Slovak].
20. Imrichová M. (2012) *Podoby a dôsledky transonymizačného procesu pri logonymách. Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. Eds. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. S. 32–39 [in Slovak].
21. Karlík at al. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s. [in Czech].
22. Majtán M. (1979) *Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami*. *Kultúra slova*. R. 13. S. 153–159 [in Slovak].
23. Ološtiak M. (2010) O spôsoboch tvorenia vlastných mien. *Slovenská reč*. 2010. Roč. 75. Č. 4–5. S. 209–224 [in Slovak].
24. Ripka I., Imrichová M. (2011) *Kapitoly z lexikológie a lexikografie*. Prešov: Prešovská univerzita. 236 s. [in Slovak].
25. Semjanová M. (1980) *O mieste etnonyma a obyvateľského mena na rovine apelatívum-proprium. Spoločenské fungovanie vlastných mien*. Eds. M. Majtán. Bratislava: JÚLŠ SAV. S. 249–253 [in Slovak].
26. Šrámek R. (2003) *Tematizace slovanské onomastické terminologie. Metodologia badań onomastycznych*. Eds. M. Biulik, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. S. 31–42 [in Slovak].
27. Šrámek R. (2003–2004) *Transonymizace v propriální nominaci*. *Folia Omastica Croatica*. Zv. 12–13. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. S. 499–508 [in Slovak].

28. Valentová I. (2011) Chrématonymá – niekoľko poznámok k problémom definície, klasifikácie a vzťahom medzi apelatívom a propriom. Chrematonimia jako fenomen współczesności. Eds. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. S. 493–502 [in Slovak].
29. Valentová I. (2017) Slovenská onomastická konferencia. Slavonic terminology today. Belgrade: Serbian Academy of sciences and arts. S. 27–286 [in Slovak].
30. Žigo P. (2008) Ideonymá a problematika transonymizácie. Jazyk a jeho proměny. Eds. M. Čornejová, P. Kosek. Brno: Host. S. 265–270 [in Slovak].
31. Žigo P. (2010) Budú v onomastike aj muzikonymá? (O jednej-dvoch Plavovláskach). *Slovenská reč*. R. 75. Č. 4–5. S. 270–277 [in Slovak].

TOWARDS PROPRIALISATION, DEAPPELLATIVISATION AND TRANSONYMISATION

Abstract. The author of the study focuses on some basic linguistic concepts (proprialisation, appellativisation, deproprialisation and deapellativisation, onymisation, deonymisation, transonymisation) and presents their conceptual limitations. The starting point is a) the theory of proper name, according to which the onymic content of propria consists of individual symptoms of informational-encyclopedic nature and design, b) defining the definition of appellatives and proprias as noun lexical-grammatical groups, while nouns passed to nouns. When verifying the definition of terms in linguistics, it is necessary to harmonize the terminology of processes in the appellative and proprietary area of language. Processes that work analogously in both subsystems do not need to be distinguished terminologically, but on the other hand, it is necessary to specify, in particular, processes with overlaps from one subsystem to another, what the onomastics strives for.

The terms onymisation, deonymisation, transonymisation are in a complementary relationship if the starting point is the transfer of forms and at the same time the formal agreement of both poles of the onomasiological process. The process by which the form of the motivating propria changes is not a transition / transfer of the onym to another level, but a word-forming process in the onymic system. Transonymisation against the background of similar lexical phenomena is considered only in the case of transfer of propria from one onymic class to another without a change in form, ie without subsequent derivatological processes. If the motivator of the formally derived proprium is another proprium, we can speak of a (trans)onymic derivation. Transonymisation must also be spoken of in the case of the transfer of the propria to the naming of a new unique phenomenon within one onymic subclass, from one unique object to another. If there is a clear relationship and a common onymic semen between the motivating and motivated proprium, we consider such a phenomenon in transonymisation to be an onymic polysemia.

Slovak onomastic terminology is in the process of comparison and alignment with Slavic and international onomastic terminology. Slovak onomastic theory is influenced by internationalization, but it maintains a domestic and established functional equivalence, which, however, must be confronted and verified, what this contribution seeks.

Keywords: proprialisation, appellativisation, deproprialisation, deapellativisation, onymisation, deonymisation, transonymisation.

ПРО ТЕРМІНИ ПРОПРІАЛІЗАЦІЯ, ДЕАПЕЛЯТИВІЗАЦІЯ ТА ТРАНСОНІМІЗАЦІЯ

Анотація. Автор дослідження зосереджується на деяких базових лінгвістичних концепціях (пропріалізації, апелятивізації, депропріалізації та деапелятивізації, онімізації, деонімізації, трансонімізації) та представляє їхні концептуальні обмеження. Вихідним пунктом є а) теорія власного імені, згідно з якою онімічний зміст складається з окремих сегментів інформаційно-енциклопедичного характеру та оформлення; б) визначення апелятивів та пропріативів як іменників певних лексико-граматичних груп. Представляючи визначення термінів у лінгвістиці, необхідно гармонізувати термінологію процесів в апелятивній та пропріальній сфері мови. Процеси, які відбуваються аналогічно в обох підсистемах, не потребують термінологічного розрізнення, але, з іншого боку, необхідно конкретизувати, зокрема, перехід з однієї підсистеми в іншу, до чого прагне ономастика.

Терміни онімізація, деонімізація, трансонімізація перебувають у взаємодоповнювальних відносинах, якщо відправною точкою є передавання форм і водночас наявне формальне співвіднесення обох полюсів ономасіологічного процесу. Якщо форма мотивації змінюється, – це не перехід / перенесення оніма на інший рівень, а явище словотворення в онімічній системі. Якщо мотиватором формально похідного пропріума є інший пропріум, ми можемо говорити про (транс) онімічне утворення. Про трансонімізацію також слід говорити у разі перенесення на найменування нового унікального явища в межах одного онімічного підкласу, від одного унікального об'єкта до іншого. Якщо між мотивувальним і мотивованим пропріумом існує чіткий зв'язок та спільна онімічна сема, ми вважаємо таке явище в трансонімізації онімічною полісемією.

Словацька ономастична термінологія знаходиться в процесі порівняння та узгодження зі слов'янською та міжнародною ономастичною термінологією.

Словацька ономастична теорія перебуває також під впливом інтернаціоналізації, але вона зберігає внутрішню усталену функціональну еквівалентність, яку, однак, треба перевіряти, на що спрямоване наше дослідження.

Ключові слова: пропріалізація, апелятивізація, депропріалізація, деапелятивізація, онімізація, деонімізація, трансонімізація.

© Imrichova M., 2021 p.

Mária Imrichová – kandidát filozofických vied, docentka Intitútu slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Prešov, Slovensko; maria.imrichova@unipo.sk; <https://orcid.org/0000-0001-7132-35422>

Maria Imrichova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Institute of Slovak studies, Faculty of arts, University of Preshov, Preshov, Slovakia; maria.imrichova@unipo.sk; <https://orcid.org/0000-0001-7132-35422>

Марія Імріхова – кандидат філологічних наук, доцент Інституту словістики факультету мистецтв Пряшівського університету, м. Пряшів, Словаччина; maria.imrichova@unipo.sk; <https://orcid.org/0000-0001-7132-35422>